"सहकारातून समृद्धी"
मोठे उपक्रमसहकार मंत्रालय
(6थ. जुलै 2021 - 14थ. जून 2023)

(अ) प्राथमिक सहकारी संस्थांचे आर्थिक बळकटीकरण

1.पॅक्स बहुउद्देशीय करण्यासाठी मॉडेल उपविधी

पॅक्ससाठी मॉडेल उपविधी तयार करण्यात आलेसर्व राज्ये / केंद्रशासित प्रदेश, राष्ट्रीय महासंघ आणि इतर भागधारकांशी सल्लामसलत केल्यानंतर सहकार मंत्रालयाद्वारे आणि 05 जानेवारी 2023 रोजी प्रसारित केले गेले. यामुळे पॅक्स/लॅम्प्सच्या उत्पन्नाचे स्त्रोत वाढतील आणि डेअरी, मत्स्यव्यवसाय, साठवणूक अशा २५ हून अधिक नवीन क्षेत्रांमध्ये रोजगाराच्या नव्या संधी निर्माण होतील. आतापर्यंत २३ राज्ये/केंद्रशासित प्रदेशांनी त्यांना दत्तक घेतले असून इतर राज्यांमध्ये दत्तक घेण्याचे काम प्रगतीपथावर आहे.

2.संगणकीकरणाच्या माध्यमातून पॅक्सचे बळकटीकरण

एकाच राष्ट्रीय सॉफ्टवेअर नेटवर्कच्या माध्यमातून एकूण ६३,० कार्यक्षम पॅक्स/लॅम्प नाबार्डशी जोडले जात आहेत. आतापर्यंत 24 राज्ये आणि 4 केंद्रशासित प्रदेशांकडून एकूण 58,383 पॅक्सच्या संगणकीकरणाचे प्रस्ताव प्राप्त झाले आहेत. त्यासाठी हार्डवेअर खरेदी, डिजिटायझेशन आणि सपोर्ट सिस्टीम उभारण्यासाठी केंद्र सरकारकडून राज्यांना एकूण ४३७.१७ कोटी रुपये देण्यात आले आहेत. नॅशनल इंटिग्रेटेड सॉफ्टवेअर नाबार्डने तयार केले आहे. हार्डवेअरची खरेदी आणि सिस्टीम इंटिग्रेटरला अंतिम स्वरूप दिल्यानंतर संगणकीकरण सुरू होईल

राज्ये[संपादन] ।या उपक्रमामुळे पॅक्समधील कार्यक्षमता आणि पारदर्शकता वाढेल.

3.प्रत्येक पंचायत/गावात बहुउद्देशीय पॅक्स/डेअरी/मत्स्य सहकारी संस्था (२ लाख नवीन सोसायट्या) स्थापन करणे

15 फेब्रुवारी 2023 रोजी मंत्रिमंडळाने मंजूर केलेल्या या योजनेत पुढील 5 वर्षांत आतापर्यंत समाविष्ट नसलेल्या पंचायती / गावांमध्ये 2 लाख नवीन बहुउद्देशीय पॅक्स / डेअरी / मत्स्यपालन सहकारी संस्था स्थापन करण्याचे उद्दीष्ट आहे. या अंतर्गत भारत सरकारच्या विविध योजनाप्राथमिक सहकारी संस्थांच्या स्तरावर एकत्रित केल्या जाणार आहेत.या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी आंतरमंत्रालयीन समिती, राष्ट्रीय स्तरीय समन्वय समिती, राज्यस्तरीय सहकार विकास समित्या आणि जिल्हास्तरीय सहकारी विकास समित्या स्थापन करण्यात आल्या आहेत. मंत्रालयाकडून सर्व राज्यांसोबत बैठका घेतल्या जात आहेत. नाबार्ड, एनडीडीबी आणि एनएफडीबी यांनी नवीन सोसायट्या स्थापन करण्यासंदर्भातील कृती आराखडा तयार केला असून या आराखड्याचे काम सुरू झाले आहे.

4.सहकार क्षेत्रातील जगातील सर्वात मोठा विकेंद्रीकृत धान्य साठवण कार्यक्रमअन्न सुरक्षा सुनिश्चित करा

31 मे 2023 रोजी मंत्रिमंडळाने मंजूर केलेल्या या योजनेअंतर्गत विविध प्रकारच्या कृषी पायाभूत सुविधा जसे की गोदामे, कस्टम हायरिंग सेंटर्स, प्रोसेसिंग युनिट्स, रास्त भाव दुकाने इत्यादी. पॅक्स स्तरावर भारत सरकारच्या विविध योजनांचे एकत्रीकरण करून तयार केले जाईल. या योजनेमुळे देशाची अन्नसुरक्षा सुनिश्चित होईल, अन्नधान्याची नासाडी कमी होईल, शेतकर् यांना त्यांच्या मालाला चांगला भाव मिळेल आणि पॅक्स स्तरावरच शेतीच्या विविध गरजा पूर्ण होतील.या योजनेची अंमलबजावणी राज्यांच्या

सहकार्याने प्रायोगिक प्रकल्पाद्वारे सुरू करण्यात येत असून आंतरमंत्रालयी समिती, राष्ट्रीय स्तरावरील समन्वय समिती, राज्यस्तरीय सहकारी विकास समिती आणि जिल्हास्तरीय सहकारी विकास समिती यांच्यामार्फत समन्वय साधला जाणार आहे.

5.ई-सेवांच्या चांगल्या प्रवेशासाठी कॉमन सर्व्हिस सेंटर (सीएससी) म्हणून पीएसीएस

सहकार मंत्रालय, इलेक्ट्रॉनिक्स आणि माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालय, नाबार्ड आणि सीएससी ई-गव्हर्नन्स सर्व्हिसेस इंडिया लिमिटेड यांच्यात पॅक्सद्वारे सीएससी सेवा प्रदान करण्यासाठी 02.02.2023 रोजी सामंजस्य करार ◌ावर स्वाक्षरी करण्यात आली आहे, त्यानंतर सीएससीद्वारे प्रदान केल्या जाणार्या 300 पेक्षा जास्त ई-सेवा आता पॅक्सद्वारे देखील प्रदान केल्या जातील. आतापर्यंत १५,००० हून अधिक पॅक्स सीएससी म्हणून कार्यरत आहेत आणि इतर पीएसीएसच्या ऑनबोर्डिंगचे कामही प्रगतीपथावर आहे.सीएससी-एसपीव्ही आणि नाबार्डकडून ऑनबोर्डेड पॅक्सला प्रशिक्षण दिले जात आहे.

6.पॅक्सतर्फे नवीन शेतकरी उत्पादक संघटनांची (एफपीओ) स्थापना एफपीओ योजनेअंतर्गत 1100 अतिरिक्त एफपीओ देण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

सहकार क्षेत्रातील राष्ट्रीय सहकारी विकास महामंडळ (एनसीडीसी) .

आता पॅक्स एफपीओ म्हणून शेतीशी संबंधित इतर आर्थिक कामे करू शकणार आहे. सहकारी संस्थांच्या सभासदांना त्यांच्या मालाला रास्त व किफायतशीर भाव मिळावा यासाठी आवश्यक बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यासाठीही हा उपक्रम उपयुक्त ठरणार आहे.

7.एलपीजी वितरकपदासाठी पॅक्सची पात्रता

पेट्रोलियम मंत्रालय पॅक्सला एलपीजी वितरकपदासाठी पात्र बनविण्यासाठी नियमांमध्ये सुधारणा करत आहे, त्यानंतर पॅक्स देखील एलपीजी वितरण करण्यास सक्षम असेल. यामुळे पॅक्सला त्यांच्या आर्थिक कारवाया वाढविण्याचा आणि ग्रामीण भागात रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण करण्याचा पर्याय मिळेल.

8.पॅक्सद्वारे चालविल्या जाणाऱ्या बल्क कन्झ्युमर पेट्रोल पंपाचे रूपांतर करण्यास परवानगी

रिटेल आउटलेट

पेट्रोलियम आणि नैसर्गिक वायू मंत्रालयाने विद्यमान बल्क कन्झ्युमर परवानाधारक पीएसीएसचे रिटेल आउटलेट्समध्ये रूपांतर करण्यास सहमती दर्शविली आहे. नवीन पेट्रोल पंप डीलरशिपसाठी पॅक्सला प्राधान्य दिले जाईल. या तरतुदींमुळे पॅक्सचा नफा वाढेल आणि ग्रामीण भागात रोजगाराच्या नव्या संधी निर्माण होतील.

9.ग्रामीण स्तरावर जेनेरिक औषधे मिळण्यासाठी जनऔषधी केंद्र म्हणून पॅक्स

माननीय गृह व सहकार मंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखाली 06 जून 2023 रोजी माननीय रसायन े व खते मंत्री यांच्यासमवेत झालेल्या बैठकीत ऑगस्ट 2023 पर्यंत 1,000 जनऔषधी केंद्रे आणि डिसेंबर 2023 पर्यंत 2,000 जनऔषधी केंद्रे निश्चित केलेल्या पॅक्सवर उघडण्याचा निर्णय घेण्यात आला. या उपक्रमामुळे सर्वसामान्यांना स्वस्त जेनेरिक औषधे उपलब्ध होणार आहेत.

गाव/तालुका स्तर आणि पॅक्सला रोजगाराच्या अतिरिक्त संधी उपलब्ध होतील. इच्छुक पॅक्सची ओळख पटवून त्यांना ऑनलाइन अर्ज करण्यासाठी राज्य सरकारकडून प्रोत्साहन देण्यात येणार आहे.

10.खत वितरण केंद्र म्हणून पॅक्स

06 जून 2023 रोजी माननीय गृहमंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखाली आणि माननीय रसायन मंत्र्यांसमवेत झालेल्या बैठकीत खत विक्रेते, प्रधानमंत्री किसान समृद्धी केंद्र (पीएमकेएसके) आणि ड्रोन उद्योजक म्हणून कार्य करण्यास कार्यक्षम पॅक्स पात्र करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.मालमत्ता सर्वेक्षणासाठीही या ड्रोनचा वापर केला जाऊ शकतो. या पावलामुळे पॅक्स स्तरावर शेतकऱ्यांना खतांची उपलब्धता सुनिश्चित होईल आणि पॅक्समध्ये व्यवसायाच्या नवीन संधी निर्माण होतील.

11.पीएम-कुसुम योजनेचे पॅक्स स्तरावर अभिसरण

13 कोटी शेतकरी सदस्यांशी थेट संबंध असलेल्या पॅक्सची रचना आणि व्याप्ती पंचायत स्तरावर विकेंद्रित सौर ऊर्जा प्रकल्प उभारण्यासाठी वापरली जाऊ शकते. यासह, पॅक्सशी जोडलेले शेतकरी कृषी डिझेल पंपांच्या जागी सौर कृषी जल पंप वापरू शकतात आणि त्यांच्या जमिनीच्या परिघावर फोटोव्होल्टिक मॉड्यूल स्थापित करून त्यांची ऊर्जा सुरक्षा सुनिश्चित करू शकतात, ज्यामुळे योजनेची व्याप्ती शेवटच्या मैलापर्यंत वाढू शकते. तसेच पॅक्स आणि त्याच्या सदस्य शेतकऱ्यांना उत्पन्नाचे पर्यायी स्त्रोत मिळणार आहेत. सहकार मंत्रालयातर्फे एक संकल्पना पत्र तयार करून या विषयावर एमएनआरईला पाठविण्यात आले असून सचिव (सहकार) यांची माननीयांसमवेत बैठक'या प्रस्तावावर नवीन आणि नवीकरणीय ऊर्जा मंत्र्यांची बैठक घेण्यात आली आहे.

(ब) सहकारी संस्थांना प्राप्तिकर कायद्यात सवलत

12.सहकारी संस्थांच्या प्राप्तिकरावरील अधिभारात कपात

१ कोटी ते १० कोटी उत्पन्न असलेल्या सहकारी संस्थांसाठी प्राप्तिकरावरील अधिभार १२ टक्क्यांवरून ७ टक्के करण्यात आला आहे. यामुळे सहकारी संस्थांवरील प्राप्तिकराचा बोजा कमी होईल आणि सभासदांच्या फायद्यासाठी काम करण्यासाठी सोसायट्यांकडे अधिक भांडवल उपलब्ध होईल.

13.सहकारी संस्थांवरील किमान पर्यायी करात (मॅट) कपात

सहकारी संस्थांसाठी किमान पर्यायी कराचा दर १८.५ टक्क्यांवरून १५ टक्के करण्यात आला आहे. या तरतुदीमुळे आता सहकारी संस्था आणि कंपन्या यांच्यात यासंदर्भात समानता निर्माण झाली आहे. यामुळे सहकारी संस्था बळकट होतील आणि सहकार क्षेत्राचा विस्तार होईल.

14.पॅक्स आणि पीकार्डबीद्वारे रोख ठेवी आणि रोख कर्जाच्या मर्यादेत वाढ

पॅक्स आणि प्राथमिक सहकारी संस्थांद्वारे रोख ठेवी आणि रोख कर्जाची मर्यादा

कृषी व ग्रामीण विकास बँकांची (पीकार्डबी) प्रति सदस्य २० हजाररुपयांवरून दोन लाख रुपयांपर्यंत वाढ करण्यात आली आहे. या तरतुदीमुळे त्यांचे उपक्रम सुलभ होतील, त्यांचा व्यवसाय वाढेल आणि सोसायट्यांच्या सदस्यांना फायदा होईल.

15.नवीन उत्पादक सहकारी संस्थांच्या करात कपात

३१ मार्च २०२४ पर्यंत उत्पादन सुरू करणाऱ्या नवीन उत्पादक सहकारी संस्थांवर अधिभारासह ३० टक्क्यांपर्यंत च्या सध्याच्या कराऐवजी १५ टक्के दराने कर आकारला जाणार आहे. या तरतुदीमुळे आता सहकारी संस्था आणि कंपन्यांमध्ये यासंदर्भात समानता निर्माण झाली आहे. यामुळे उत्पादन क्षेत्रात नवीन सहकारी संस्था स्थापन करण्यास प्रोत्साहन मिळेल.

16. रोख रक्कम काढण्यामध्ये स्रोतावर कर कपात (टीडीएस) च्या मर्यादेत वाढ केंद्रीय अर्थसंकल्प 2023-24 च्या माध्यमातून स्रोतावरील कर वजावट न करता सहकारी संस्थांची रोख रक्कम काढण्याची मर्यादा 1 कोटी रुपयांवरून 3 कोटी रुपये करण्यात आली आहे. या तरतुदीमुळे सहकारी संस्थांना स्रोतावर कर कपात (टीडीएस) वाचणार आहे, ज्याचा वापर ते आपल्या सभासदांच्या फायद्यासाठी काम करण्यासाठी करू शकतील.

17. प्राप्तिकर कायद्याच्या कलम २६९ एसटी अंतर्गत रोख व्यवहारात दिलासा सहकारी संस्थांनी पूर्वी आपल्या वितरकांशी केलेला 'करार' हा 'एक घटना' मानला होता आणि वर्षभरात त्या वितरकाशी झालेल्या सर्व व्यवहारात रोख पावती दोन लाखरुपयांपेक्षा अधिक असल्यास ती करपात्र मानली जायची आणि त्यावर प्राप्तिकर ाचा दंड आकारला जायचा.आता सहकारी

संस्थांनी आपल्या वितरकांशी केलेला 'करार' हा 'इव्हेंट' मानला जाणार नाही, असे परिपत्रक आयकर विभागाने काढले आहे.या स्पष्टीकरणासह सहकारी संस्थांनी त्यांच्या वितरकासोबत केलेल्या 2 लाखांपेक्षा जास्त रकमेच्या प्रत्येक रोख व्यवहाराचा स्वतंत्रपणे विचार केला जाईल, जेणेकरून त्यांच्यावर प्राप्तिकर ाचा दंड आकारला जाणार नाही.यामुळे राज्य व जिल्हा दूध संघांना आता बँकेच्या सुट्टीच्या काळात त्यांच्या वितरकांकडून रोख ीने पैसे घेऊन सदस्य दूध उत्पादकांना रोख ीने पैसे देता येणार आहेत.

(क) सहकारी बँकांना भेडसावणाऱ्या अडचणींचे निवारण

18. नागरी सहकारी बँका (यूसीबी) आता आपला व्यवसाय वाढविण्यासाठी नवीन शाखा उघडू शकणार आहेत.

19. यूसीबी देखील वाणिज्य िक बँकांप्रमाणे थकित कर्जाचा एकरकमी निपटारा करण्यास सक्षम असतील.

20. यूसीबीला देण्यात आलेले प्राधान्य क्षेत्र कर्जाचे (पीएसएल) उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी अतिरिक्त मुदत देण्यात आली आहे.

21. यूसीबीशी नियमित संवाद साधण्यासाठी आरबीआयमध्ये एक नोडल अधिकारी नियुक्त करण्यात आला आहे.

22. आरबीआयने यूसीबीला त्यांच्या ग्राहकांना डोअर स्टेप बँकिंग सेवा प्रदान करण्याची परवानगी दिली आहे.

23. आरबीआयने ग्रामीण आणि शहरी सहकारी बँकांसाठी वैयक्तिक गृहकर्जाची मर्यादा दुप्पट केली आहे.

24. ग्रामीण सहकारी बँका आता व्यावसायिक रिअल इस्टेट - निवासी गृहनिर्माण क्षेत्राला कर्ज देऊ शकतील, ज्यामुळे त्यांच्या व्यवसायात विविधता येईल.

25. सहकारी बँकांचा समावेश सीजीटीएमएसईच्या सदस्य कर्ज संस्था (एमएलआय) म्हणून करण्यात आला आहे. यामुळे आता सभासद सहकारी बँकांना दिलेल्या कर्जावर ८५ टक्क्यांपर्यंत जोखीम संरक्षणाचा लाभ घेता येणार आहे. त्याचबरोबर सहकार क्षेत्रातील उद्योजकांनाही आता सहकारी बँकांकडून पाच कोटी रुपयांपर्यंतचे विनातारण कर्ज मिळू शकणार आहे.

26. सहकारी बँकांना आधुनिक 'आधार इनेबल्ड पेमेंट सिस्टीम'शी (एईपीएस) जोडण्याचे परवाना शुल्क व्यवहारांच्या संख्येशी जोडून कमी करण्यात आले आहे. याशिवाय सहकारी वित्तीय संस्थांनाही प्रीप्रॉडक्शन फेजच्या पहिल्या तीन महिन्यांसाठी ही सुविधा मोफत मिळू शकणार आहे. यामुळे शेतकऱ्यांना आता त्यांच्या बोटांच्या ठशांसह घरबसल्या बँकिंगची सुविधा मिळू शकणार आहे.

(ड) सहकारी साखर कारखान्यांचे पुनरुज्जीवन

27.सहकारी साखर कारखान्यांना प्राप्तिकरातून दिलासा

सहकारी साखर कारखान्यांना शेतकऱ्यांना रास्त व किफायतशीर दर किंवा राज्य ाने सुचविलेल्या किमतीपर्यंत ऊसाला जादा दर दिल्यास अतिरिक्त आयकर भरावा लागणार नाही. या तरतुदीमुळे सहकारी साखर कारखाने आता आपल्या सभासदांना उसाला जास्त भाव देऊ शकणार असून या वाढीव खर्चावर त्यांना प्राप्तिकरवजावट मिळणार आहे.

28.सहकारी साखर कारखान्यांच्या मिळकतकराशी संबंधित अनेक दशके प्रलंबित प्रश्न सोडवणे

सहकारी साखर कारखान्यांनी ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांना मूल्यांकन वर्षाच्या अगोदर दिलेली देयके केंद्रीय अर्थसंकल्प २०२३-२४ च्या माध्यमातून करण्यात आली आहेत.

२०१६-१७ हा खर्च म्हणून दावा करण्याची मुभा असेल. यामुळे त्यांना सुमारे १० हजार कोटी रुपयांचा दिलासा मिळणार असून, त्यामुळे अनेक दशकांपासून प्रलंबित असलेले प्राप्तिकराचे प्रश्न सुटणार आहेत.

29.सहकारी साखर कारखान्यांच्या बळकटीकरणासाठी एनसीडीसीच्या माध्यमातून १० हजार कोटींची कर्ज योजना

सहकार मंत्रालयाने 'सहकारी साखर कारखान्यांच्या बळकटीकरणासाठी एनसीडीसीला अनुदान' ही नवीन योजना सुरू केली आहे, ज्याअंतर्गत भारत सरकार 2022-23 आणि 2023-24 या आर्थिक वर्षात एनसीडीसीला 1,000 कोटी रुपयांचे अनुदान देईल. एनसीडीसी या अनुदानाचा उपयोग सहकारी साखर कारखान्यांना १०,००० कोटी रुपयांपर्यंत कर्ज देण्यासाठी करेल, ज्याचा वापर ते इथेनॉल प्रकल्प उभारण्यासाठी किंवा सहनिर्मिती प्रकल्प उभारण्यासाठी किंवा कार्यशील भांडवलासाठी किंवा तिन्ही कारणांसाठी करू शकतील.

30.सहकारी साखर कारखान्यांना इथेनॉल खरेदी आणि कोजेन वीज प्रकल्प उभारणीला प्राधान्य

इथेनॉल ब्लेंडिंग प्रोग्राम (ईबीपी) अंतर्गत पेट्रोलियम मंत्रालयाकडून इथेनॉल खरेदीसाठी सहकारी साखर कारखान्यांना खासगी कंपन्यांच्या बरोबरीने आणण्यात येणार आहे. ऊस बागेपासून सहनिर्मिती ऊर्जा प्रकल्प उभारण्याची ही योजना आहे. या पावलांमुळे सहकारी साखर कारखान्यांच्या व्यवसायाचा विस्तार होईल आणि परिणामी त्यांच्या नफ्यातही वाढ होईल.

(ई) राष्ट्रीय स्तरावर तीन नवीन मल्टिस्टेट सोसायट्या

31.निर्यातीसाठी नवीन राष्ट्रीय स्तरावरील बहुराज्य सहकारी संस्था

मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायटीज अ‍ॅक्ट २००२ अंतर्गत सहकार क्षेत्रातून निर्यातीला चालना देण्यासाठी एक छत्री संस्था म्हणून नवीन नॅशनल कोऑपरेटिव्ह एक्सपोर्ट्स लिमिटेडची स्थापना करण्यात आली आहे. जिल्हा, राज्य, राष्ट्रीय स्तरावरील फेडरेशन आणि मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायट्या ंसह प्राथमिक ते राष्ट्रीय स्तरावरील सहकारी संस्था या समितीचे सदस्य होऊ शकतात. या सोसायटीच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांच्या उत्पादनांची निर्यात सुलभ होणार असून शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पादनांना चांगला भाव मिळणार आहे.

32. प्रमाणित बियाण्यांसाठी नवीन राष्ट्रीय स्तरावरील बहुराज्य सहकारी संस्था

मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायटीज अ‍ॅक्ट २००२ अंतर्गत सुधारित बियाण्यांची लागवड, उत्पादन आणि वितरण एकाच ब्रँड नावाने करण्यासाठी एक छत्री संस्था म्हणून नवीन भारतीय बीज सहकारी समिती लिमिटेडची स्थापना करण्यात आली आहे. राज्ये/ केंद्रशासित प्रदेशांच्या सहकारी संस्था (प्राथमिक, जिल्हा, राज्य स्तर) त्याचे सदस्य होऊ शकतात. या सोसायटीमुळे शेतकऱ्यांना सुधारित बियाण्यांची उपलब्धता वाढेल, पिकांची उत्पादकता वाढेल आणि शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढेल.

33.सेंद्रिय शेतीसाठी नवीन राष्ट्रीय स्तरावरील बहुराज्य सहकारी संस्था

नॅशनल को-ऑपरेटिव्ह ऑर्गेनिक्स लिमिटेड ची स्थापना मल्टीस्टेट कोऑपरेटिव्ह सोसायटीज अ‍ॅक्ट, 2002 अंतर्गत एक छत्री संस्था म्हणून करण्यात आली आहे जी प्रमाणित आणि अस्सल सेंद्रिय उत्पादनांचे उत्पादन, वितरण आणि विपणन करण्यासाठी कार्य करेल. जिल्हा, राज्य, राष्ट्रीय स्तरावरील फेडरेशन, मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायट्या आणि शेतकरी उत्पादक संस्था (एफपीओ) यासह प्राथमिक ते राष्ट्रीय स्तरावरील सहकारी संस्था या समितीचे सदस्य होऊ शकतात. यामुळे सेंद्रिय उत्पादनांचे उत्पादन वाढेल आणि शेतकऱ्यांचा नफा वाढेल.

(च) सहकार क्षेत्रातील शिक्षण व प्रशिक्षण

34.जगातील सर्वात मोठ्या सहकारी विद्यापीठाची स्थापना

राष्ट्रीय सहकार विद्यापीठ स्थापन करण्याचे नियोजनशिक्षण, प्रशिक्षण, सल्लागार, संशोधन आणि विकास. हे विद्यापीठ प्रशिक्षित मनुष्यबळाचा शाश्वत, पुरेसा आणि दर्जेदार पुरवठा सुनिश्चित करेल आणि विद्यमान कर्मचार् यांच्या क्षमता वाढीसाठी कार्य करेल. हे विद्यापीठ अशा प्रकारचे पहिले, सहकार क्षेत्रातील विशेष विद्यापीठ असेल.

35.सहकार शिक्षण व प्रशिक्षणाची नवी योजना

सहकारी संस्थांना एक मजबूत आर्थिक संस्था बनविणे, सहकार चळवळ व्यापक व बळकट करणे, वॅमनिकॉम, एनसीसीटी आणि जेसीटीसीच्या प्राध्यापकांची क्षमता वाढविणे, सहकारी संस्थांच्या महत्त्वाच्या क्षेत्रांवर दर्जेदार संशोधन आणि अभ्यासास चालना देणे इत्यादी ंसाठी या योजनेची आवश्यकता आहे. या संदर्भात प्राथमिक भागधारकांशी सल्लामसलत करण्यात येत असून पुढील तीन महिन्यांत योजना तयार करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे.

36.एनसीसीटीच्या माध्यमातून प्रशिक्षण आणि जनजागृतीला प्रोत्साहन

राष्ट्रीय सहकारी प्रशिक्षण परिषद (एनसीसीटी) ही सहकार मंत्रालयांतर्गत एक स्वायत्त संस्था, राज्ये / केंद्रशासित प्रदेशांच्या सहकार विभागातील कर्मचार् यांसह देशभरातील सहकारी संस्थांचे कर्मचारी, सदस्य आणि मंडळ सदस्यांसाठी सहकारी शिक्षण आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करते. ही संस्था देशभरात पसरलेल्या २० घटक प्रशिक्षण संस्थांच्या माध्यमातून हे कार्यक्रम

राबवते, त्यापैकी वॅमनिकॉम (वैकुंठ मेहता नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ कोऑपरेटिव्ह मॅनेजमेंट) ही राष्ट्रीय स्तरावरील संस्था आहे. याशिवाय १४ राज्यस्तरीय आणि पाच प्रादेशिक स्तरावरील संस्था आहेत. एनसीसीटीने 2022-23 मध्ये देशभरातील सहकारी सहभागी, कामगार आणि व्यावसायिकांसाठी 1740 प्रशिक्षण कार्यक्रमांच्या उद्दिष्टाच्या तुलनेत 3287 प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित केले. याव्यतिरिक्त, या कालावधीत परिषदेने सुमारे 2,01,507 सहभागींना प्रशिक्षण प्रदान केले, जे निर्धारित 43,500 सहभागींपेक्षा पाच पट जास्त आहे.

एनसीसीटीच्या माध्यमातून सहकारी संस्थांसाठी स्थानिक भाषांमध्ये व्यावसायिक विकास आराखडा (विद्यमान डीपीआरवर आधारित) तयार केला जात आहे.

(जी) नवीन राष्ट्रीय सहकार्य [संपादन] नीति[संपादन] आणि नवीन राष्ट्रीयसहकारी डेटाबेस

37.नवे राष्ट्रीय सहकार्य धोरण तयार करणे

'सहकारातून समृद्धी' ही संकल्पना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी नवे सहकार धोरण तयार करण्यासाठी माजी केंद्रीय मंत्री सुरेश प्रभू यांच्या अध्यक्षतेखाली विविध राज्ये आणि देशभरातील तज्ञ आणि भागधारकांचा समावेश असलेली ४९ सदस्यांची एक बहुआयामी आणि राष्ट्रीय स्तरावरील समिती स्थापन करण्यात आली आहे. आतापर्यंत तज्ज्ञ समितीच्या ९ बैठका झाल्या असून, त्यात भागधारकांशी सविस्तर चर्चा झाली असून नवे राष्ट्रीय सहकार्य धोरण लवकरच तयार होण्याची शक्यता आहे.

38. नया राष्ट्रीय सहकारी डेटाबेस

सर्वसमावेशक, अस्सल आणि अद्ययावत राष्ट्रीय सहकारी डेटाबेस विकसित करण्याचे काम सहकार मंत्रालयामार्फत राज्य सरकारांच्या मदतीने टप्प्याटप्प्याने केले जात आहे. पहिल्या टप्प्यात पॅक्स, डेअरी आणि मत्स्यव्यवसायातील सुमारे २.६४ लाख सोसायट्यांचे मॅपिंग २८ फेब्रुवारी २०२३ रोजी पूर्ण झाले आहे. दुसऱ्या टप्प्यात राष्ट्रीय सहकारी संस्था व महासंघांचे मॅपिंग करण्यात आले आहे. तिसऱ्या टप्प्यात इतर सर्व क्षेत्रातील सुमारे ५.८ लाख सहकारी संस्थांचा डेटाबेसमध्ये समावेश करण्यात येत असून, जून २०२३ पर्यंत ते पूर्ण करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे.

(ज) जीईएम पोर्टलवर सहकारी संस्थांचा 'खरेदीदार' म्हणून समावेश

39.सहकारी संस्थांची नोंदणी करण्यास केंद्रीय मंत्रिमंडळाने मान्यता दिली आहे.

गव्हर्नमेंट ई-मार्केटप्लेसवर (जीईएम) 'खरेदीदार'[एसटी] जून, 2022। सहकारी संस्था ◌ंना आता जीईएमच्या एकाच व्यासपीठावर देशभरात उपलब्ध असलेल्या सुमारे ६० लाख अस्सल विक्रेते/ सेवा पुरवठादारांकडून खरेदी करता येणार आहे. आतापर्यंत ५५० हून अधिक सहकारी संस्थांना जीईएम पोर्टलवर खरेदीदार म्हणून जोडण्यात आले आहे.

शिवाय सहकारी संस्थांनाही जीईएमवर विक्रेते म्हणून नोंदणी करण्यासाठी प्रवृत्त केले जात आहे.

(१) राष्ट्रीय सहकारी विकास महामंडळाचा (एनसीडीसी) विस्तार **40.** बचत गटांसाठी 'स्वायमशक्ती सहकार' अशा विविध क्षेत्रात एनसीडीसीने सहकारी संस्थांसाठी नवीन योजना सुरू केल्या आहेत; दीर्घकालीन कृषी कर्जासाठी 'दिरघवडी शेतकरी सहकार'; डेअरीसाठी 'डेअरी सहकार' आणि महिला सहकारी संस्थांसाठी 'नंदिनी सहकार' इत्यादी. आर्थिक वर्ष 2022-23 मध्ये एनसीडीसीने 41,025 कोटी रुपयांची (तात्पुरती) आर्थिक मदत वितरित केली, जी 2021-22 मधील 34,221 कोटी रुपयांच्या वितरणापेक्षा सुमारे 20% जास्त आहे. सहकार क्षेत्रासाठी आवश्यक निधीचा ओघ वाढविण्यासाठी एनसीडीसीने आपली कार्यक्षमता आणि भौगोलिक विस्तार वाढवून पुढील पाच वर्षांत दरवर्षी सुमारे तीन लाख कोटी रुपयांपर्यंत कर्ज वाटप वाढविण्याचे उद्दिष्ट ठेवले आहे. सर्व राज्ये आणि राज्य सहकारी संस्था एनसीडीसीच्या कर्ज योजनांचा लाभ घेऊ शकतात.

(ज) केंद्रीय निबंधक कार्यालयाचे बळकटीकरण

41.केंद्रीय निबंधक कार्यालयाचे संगणकीकरण

मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायटीज (एमएससीएस) कायदा, २००२ च्या प्रशासनाची जबाबदारी केंद्रीय निबंधक कार्यालयाची आहे. मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायट्यांसाठी डिजिटल इकोसिस्टम तयार करण्यासाठी केंद्रीय निबंधक कार्यालयाचे संगणकीकरण केले जात आहे. हे सॉफ्टवेअर केंद्रीय निबंधक कार्यालयात इलेक्ट्रॉनिक वर्क फ्लोद्वारे अर्ज आणि सेवा विनंत्यांवर कालबद्ध पद्धतीने प्रक्रिया करण्यास मदत करेल. यात ओटीपी आधारित वापरकर्ता नोंदणी, एमएससीएस कायदा आणि नियमांचे पालन करण्यासाठी पडताळणी तपासणी, व्हीसीद्वारे सुनावणी, नोंदणी प्रमाणपत्र जारी करणे आणि इतर संप्रेषण, इलेक्ट्रॉनिक

पद्धतीने करण्याची तरतूद असेल. या संगणकीकरण प्रकल्पामुळे नवीन एमएससीएसची नोंदणी करण्यास महत्त्वपूर्ण मदत होईल आणि त्यांच्या व्यवसाय सुलभतेला देखील चालना मिळेल.

42.मल्टी स्टेट को-ऑपरेटिव सोसायटीज (संशोधन) विधेयक, 2022

मल्टिस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायट्या (सुधारणा) विधेयक, २०२२ मध्ये सुधारणा करण्याचे उद्दिष्ट

९७ मधील तरतुदींचा समावेश करण्यासाठी बहुराज्य सहकारी संस्था अधिनियम, २००२[थ.] घटनादुरुस्ती आणि बहुराज्यीय सहकारी संस्थांमधील कारभार बळकट करणे, पारदर्शकता वाढविणे, उत्तरदायित्व वाढविणे, निवडणूक प्रक्रिया सुधारणे इत्यादी. हे विधेयक 7 डिसेंबर 2022 रोजी लोकसभेत सादर करण्यात आले होते आणि 20 डिसेंबर 2022 रोजी दोन्ही सभागृहांच्या संयुक्त संसदीय समितीकडे पाठविण्यात आले होते. संयुक्त समितीने दिलेल्या अहवालानुसार या विधेयकावर विचार करून तो संमत करण्याची सूचना २२.०३.२०२३ रोजी लोकसभेत देण्यात आली आहे. संसदेच्या आगामी अधिवेशनात हे विधेयक चर्चेसाठी आणि संमत करण्यासाठी मांडले जाणार आहे.

(क) इतर उपक्रम

43.कृषी व ग्रामीण विकास बँकांचे (एआरडीबी) संगणकीकरण

दीर्घकालीन सहकारी पतरचना बळकट करण्यासाठी मंत्रालय

कृषी व ग्रामीण विकास बँकांच्या (एआरडीबी) संगणकीकरणाचा प्रकल्प हाती घेण्यात येत आहे. हार्डवेअर खरेदी, सर्वसमावेशक एंटरप्राइझ रिसोर्स प्लॅनिंग (ईआरपी) सोल्यूशन्स, डिजिटायझेशन, प्रशिक्षण आणि समर्थन प्रदान करणे आणि सॉफ्टवेअरची देखभाल इत्यादी विविध घटक यात असतील. या योजनेत होणारा २५ टक्के खर्च एआरडीबी आणि उर्वरित ७५ टक्के खर्च केंद्र व राज्य सरकार उचलणार आहे. संगणकीकरणामुळे एआरडीबींना कार्यक्षमता वाढणे, जलद कर्ज वाटप, व्यवहारखर्च कमी होणे, पारदर्शकता वाढणे आणि देयकांचे असमतोल कमी होणे इत्यादी विविध फायदे मिळतील.

44.सहारा ग्रुप ऑफ सोसायटीच्या गुंतवणूकदारांना परतावा

सहकार मंत्रालयाच्या याचिकेवर सर्वोच्च न्यायालयाने 29.03.2023 च्या आदेशाद्वारे सहारा समूहाच्या (सहारा क्रेडिट को-ऑपरेटिव्ह लिमिटेड, सहारियन युनिव्हर्सल मल्टिपर्पज सोसायटी लिमिटेड) 4 सहकारी संस्थांच्या ठेवीदारांची वैध देणी वितरित करण्यासाठी सहारा-सेबी परतावा खात्यातून 5000 कोटी रुपये केंद्रीय राज्य सहकारी संस्था निबंधकाकडे हस्तांतरित करण्याचे निर्देश दिले. हमारा इंडिया क्रेडिट को-ऑपरेटिव्ह सोसायटी लि. आणि स्टार्स मल्टीपर्पज कोऑपरेटिव्ह सोसायटी लि. सुप्रीम कोर्टाच्या आदेशाचे पालन करून केंद्रीय निबंधकांकडून वितरण करण्यासाठी न्यायमूर्ती आर. सुभाष रेड्डी (निवृत्त) आणि न्यायमित्र गौरव अग्रवाल यांच्या देखरेखीखाली पारदर्शक डिजिटल प्रणाली (पोर्टल) विकसित करण्यासाठी स्टॉकहोल्डिंग डॉक्युमेंट्स मॅनेजमेंट सर्व्हिसेस लिमिटेड (एसडीएमएसएल) कार्यरत आहे. परताव्याच्या प्रक्रियेवर देखरेख ठेवण्यासाठी वरील प्रत्येक समितीसाठी केंद्रीय निबंधकांनी चार विशेष कार्य अधिकारी (ओएसडी) नियुक्त केले आहेत. पोर्टलच्या माध्यमातून प्रामाणिक ठेवीदारांची योग्य ओळख पटवून आणि त्यांच्या ठेवी व दाव्यांचे पुरावे सादर केल्यानंतर पारदर्शक पद्धतीने त्यांच्या संबंधित बँक

खात्यात पैसे जमा केले जातील. या सोसायट्यांमधील गुंतवणूकदारांना पोर्टलद्वारे परताव्यासाठी अर्ज करण्याची सूचना देण्यासाठी केंद्रीय निबंधक कार्यालय लवकरच प्रसिद्धीपत्रक काढणार आहे.

45.राज्ये/केंद्रशासित प्रदेशांतील सहकारी संस्था निबंधक कार्यालयाच्या संगणकीकरणाची योजना

सहकारी संस्थांसाठी व्यवसाय सुलभता वाढविण्यासाठी आणि सर्व राज्ये / केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये पारदर्शक पेपरलेस नियमनासाठी डिजिटल इकोसिस्टम तयार करण्यासाठी, सहकार मंत्रालयाद्वारे राज्य निबंधक कार्यालयांच्या संगणकीकरणासाठी एक योजना तयार केली जात आहे. या योजनेंतर्गत विकसित केलेले सॉफ्टवेअर संबंधित राज्य/ केंद्रशासित प्रदेशाच्या सहकार कायद्यावर आधारित असेल. ही योजना तयार करण्यासाठी मंत्रालय सर्व राज्ये / केंद्रशासित प्रदेशांच्या निबंधकांशी संवाद साधत आहे आणि लवकरच ती केंद्र पुरस्कृत योजना म्हणून प्रस्तावित केली जाईल.

***